

The theoretical-methodological analysis of individual-personal traits and professional competencies in the structure of professional consciousness of applicants for positions of specialists and managers of basic employment centres

The article discusses the sources, classical principles and modern interpretations of the theoretical-methodological analysis of individual-personal traits and professional competencies of applicants for vacant positions of specialists and managers of basic employment centres, determines psychological preconditions for professional self-consciousness formation.

The article notes that professional self-consciousness should be examined within the socio-cultural approach. Professional self-consciousness, as a component of self-consciousness, is understood through the cultural-historical tradition, as well as in relations with the factors helping to find out the basic, normative conditions of functioning of the structures associated with professional self-consciousness formation and providing, in general, the possibility to create a theoretical a model of a successful and effective specialist or manager of a basic employment centre.

Key words: *individual-personal qualities, professional competencies, professional consciousness, professional self-consciousness, professional culture.*

УДК 159.9

Турбан В.В.

**ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПІДХІД В КОНФЛІКТОЛОГІЇ:
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ**

Відомості про автора: *Турбан Вікторія Вікторівна*, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторією загальної психології та історії психології ім. В.А.Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У статті розглянуто витoki, класичні засади та сучасні інтерпретації теорії соціально конфлікту через парадигмальний підхід в психології. Відзначено, що в основі вчення про конфлікти перебувають Гераклітові погляди. Уже в античній філософії сформульовані етичні засади виправдання конфлікту. Сучасні теоретичні схеми визначаються положеннями фрейдизму та неофрейдизму.

Ключові слова: *конфлікт, конфліктологія, теорії соціально конфлікту, парадигма, парадигмальний підхід.*

Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується переважанням постнекласичних підходів у дослідженнях, в яких особистість

розглядається як активний самодетермінований суб'єкт, творець власного життя.

Мультипарадигмальність психології, яка послужила основою переходу від некласичної до постнекласичної парадигми психології, поклала початок гуманістичній революції в психологічних дослідженнях. Предметом дослідження в постнекласичній парадигмі стає особистість як самодетермінований суб'єкт власного буття. Відповідно на перший план виступають проблеми, поставлені раніше в екзистенціальній філософії та психології, які не знайшли належного розв'язання, – проблеми життєвого вибору, смислу, свободи волі, саморегуляції, автономії та самодетермінації. Тому в постнекласичних підходах досліджувані феномени постають в контексті особистісної цілісності. Одним із наслідків зазначених тенденцій стало зміщення акценту у психологічних дослідженнях із компетентнісного підходу на саморозвиток та самореалізацію особистості.

У сучасному науковому світі парадигма вважається певним утворенням наукової думки (взірцем, стандартною образно-пояснювальною схемою), що відображає ментальні спрямування наукових досягнень різного рівня. Парадигма є міждисциплінарною пояснювальною схемою, що реалізується у філософії, природничих і гуманітарних науках, а також у релігійному мисленні та мистецтві. Парадигма є образним конструктом, котрий пропонує пояснювальну схему причинно-наслідкових зв'язків, котрі розкриваються в наукових дослідженнях, осмислюються філософією та теологією, а також переживаються в мистецтві. Однак, становлення певних парадигм і їхнє розгортання в тих чи тих культурних умовах істотним чином залежить від попередніх культурно-історичних процесів і особливостей розвитку національних наукових шкіл. І в цім контексті є рація говорити про національно-культурний вимір універсальних парадигм. Відтак, осмислюючи становлення, оформлення та кризи евристичності парадигм в українській психології, доцільно привернути увагу як до їхніх універсальних рис, так і до їхньої трансформації в Україні.

Скільки існує людство, стільки існує і конфлікт. Конфлікт як соціальне явище присутній у будь-якому суспільстві. Про важливу роль конфлікту писали вже стародавні мислителі, які стверджували що джерело руху всього існуючого лежить в утворенні протиріч і їх боротьбі. Найнатхненніше рядки належать Геракліту. Г. Гегель зазнав, що його діалектика – це системна розробка Гераклітової ідеї. Прикметно, що й докторська дисертація К. Маркса була присвячена цьому античному мислителю. То ж ми бачимо, що конфліктологія має більш, ніж поважну традицію. До поглядів згаданих авторів ми ще повернемося, на разі ж окреслимо основні поняття цієї царини знання й визначальні судження.

Термін “конфлікт” походить від латинського слова “conflictus”, що в прямому перекладі означає “зіткнення”, а в довільному – “протидія”, “протиборство”. У сучасній конфліктологічній літературі нараховується близько сімдесяти різних визначень конфлікту. Всі вони мають право на існування, оскільки кожне висвітлює якусь одну чи декілька рис цього

багатогранного, різноманітного, багатовимірного, різноманітного та мінливого феномена.

Конфлікт як соціальне явище вперше був досліджений в працях А. Сміта, Г. Гегеля, К. Маркса. Конфліктологія як галузь наукового знання формується з XIX ст. в рамках західної соціології. Розробка теорії конфлікту в науці відбувається на основі досягнень соціології і відноситься до середини XX ст. А основоположниками саме теорії конфлікту вважають Карла Маркса і Алексіса де Токвіля, які відзначали неминучість солідарності всередині соціальних асоціацій, союзів і конфліктів між ними, але за Марксом, такі соціальні асоціації, союзи – класи, а по Токвілю, – соціальні спільності й добровільні асоціації. Маркс розглядав конфлікт і консенсус як альтернативи, абсолютизуючи роль політичного конфлікту – стрижня всього процесу, а Токвіль висуває ідею про те, що демократія включає баланс між силами конфлікту й консенсусу. Пізніше американський соціолог Кеннет Боулдінг відзначав, що конфлікт є така ситуація, де сторони доводять до незлагодженості свої потенційні позиції або стани і прагнуть зайняти позицію, що виключає спрямованість іншого, тобто конфлікту.

Конфлікт – це діяльність, в якій люди або групи людей виходять з власних інтересів, прагнуть відтіснити або навіть знищити один одного, завойовуючи політичну владу. Найбільш універсальна дефініція конфлікту запропонована одним із творців сучасної конфліктології Р. Дарендорфом. Він визначає конфлікт як будь-яке відношення між сторонами, які можна охарактеризувати через об'єктивні чи суб'єктивні протилежності. Отже, на визначення відношень як конфліктних не впливає ні ступінь усвідомлення цієї конфліктної сторони, ні наявність жорстокої боротьби. На думку Луїса Козера, американського соціолога, конфлікти – це боротьба за цінності та право на певний статус, оволодіння потужністю і ресурсами влади, в якій мета опонентів – нейтралізація шкоди або усунення суперника.

Кожний автор вкладає в поняття “конфлікт” своє значення, але частіше за все під ним мають на увазі різні джерела його походження і розвитку: продовження конкуренції, антагоністичні відносини, стрес, усвідомлення несумісності позицій чи дій, граничний випадок загострення протиріч і т. п. Так, один з провідних спеціалістів в області конфліктів А. Рапопорт пов'язує конфлікт з конкуренцією. Інший дослідник М. Дойч, підкреслює, що конфлікт виникає тільки у випадку, якщо дії сторін є несумісні. Часто в якості синонімів конфлікту використовуються такі терміни, як “боротьба”, “спір”, “напруга у відносинах”, “інцидент”, “криза”. А. Рапопорт відмічав, що відношення до конфліктів може бути прямо протилежним. Так, в рамках пацифістської ідеології збройні конфлікти і війни обов'язково засуджуються, у той час як в епосі описується героїка війни, в ній вбачають подвиги і слава. У воєнній сфері до збройних конфліктів підходять з точки зору розробки стратегії і тактики перемоги, а історичні дослідження спрямовані на те, щоб дати найбільш точний опис і аналіз конкретних конфліктів і криз.

Різні наукові дисципліни, звичайно, роблять акценти на різних аспектах конфлікту. У соціології, наприклад, конфлікт часто розглядається криз

призму неузгодженості конкретних цілей і інтересів його учасників – соціальних груп, спільностей і т. д. Ці ж категорії є основними у філософії. У психології конфлікт досліджується в головному чином в руслі мотиваційних чи когнітивних концепцій. Кожна наукова дисципліна представлена багатоманітністю підходів, в залежності від “кута зору” різними будуть і визначення конфліктів, і відношення до них, і рекомендації щодо поведінки в конфлікті і т. п. Свій ракурс є і при політологічному розгляді конфліктів. Різноманітність у визначеннях і використанні понять обумовлено рядом причин: складністю самого феномена конфлікту; як правило, неоднозначним розумінням того, чим викликано його виникнення і насамкінець специфікою авторського підходу до його дослідження. Останнє є особливо важливим при визначенні конфлікту, багато в чому обумовлюючи розуміння його суті.

У західній науковій традиції існує декілька основних методологічних підходів до вивчення конфліктів. Так, прихильники соціобіологічного напрямку (С. Вільсон, А. Гелен) виходять з теорії природного відбору і виводять з неї ідею природної агресивності людини. У зв'язку з цим вони аналізують різні типи агресивної поведінки і розробляються рекомендації по їх нейтралізації.

У рамках психологічного підходу (Т. Адорно, А. Маслоу, З. Фройд, Е. Фромм) робиться акцент на психофізіологічних характеристиках людей, ролі напруги і фрустрації в конфлікті, розробці способів їх врегулювання. У політичній психології конфлікт визначається як «зіткнення протилежне спрямованих, несумісних один з одним тенденцій, окремо узятого епізоду у свідомості, у міжособистісних чи взаємодіях міжособистісних відносинах індивідів чи груп людей, пов'язані з негативними емоційними переживаннями». Звідси можна припустити, що політичний конфлікт – це зіткнення протилежних сил, поглядів, в основі яких перебувають несумісні інтереси і цілі, суб'єктами яких можуть бути держави, етноси, класи, соціальні групи, політичні партії.

Конфлікти відбуваються між особистостями і розгортаються за лідерство в регіоні, політичній партії, законодавчому чи виконавчому органі; між різними галузями влади – законодавчою, виконавчою та судовою; між різними рівнями влади – регіональним, міським і крайовою тощо.

Постійне обмеження потреб і інтересів людей може привести до ескалації напруженості, що у свою чергу торує шлях до національної катастрофи. Конфліктологи окреслюють такий шлях розвитку конфронтації: норма – проблема – конфлікт – криза – катастрофа. Відомо чимало різноманітних класифікацій конфліктів, розроблених суспільними науками, що досліджують даний феномен: соціологією, психологією, політологією. В основу класифікацій покладаються різні критерії: склад учасників, мета, способи прояву, рівні.

Для класового підходу (К. Маркс, Г. Маркузе) характерна особлива увага до умов відтворення соціального конфлікту у суспільствах з певною соціальною структурою, до ролі класової боротьби на різних етапах історичного розвитку людства.

Функціональний підхід (Т. Парсонс) пропонує розгляд конфлікту в якості дисфункціонального процесу в суспільстві, що треба визнати одностороннім. Більш реалістичний в його рамках аналіз окремих дисфункціональних явищ: аномії, бунту та ін. (Р. Мертон). В книзі “Соціальна теорія і соціальна структура” Мертон аналізує явні і скриті соціальні функції, а також і дисфункціональність, соціальні аномалії.

Діалектичний підхід (Г. Зіммель, Р. Дарендорф) розуміє конфлікт як соціальне явище і виходить з його позитивної функціональності в соціальних системах. Багато прихильників цього підходу вважають, що конфлікт присутній всім рівням соціальних систем і не може розглядатися в якості девіантного явища чи протиріччю порядку. За висновком Зіммеля, конфлікт в групі допомагає зберегти цю групу, бо регулює її як систему певних відносин, викриває ворожі емоції її членів, дає цим емоціям вихід. Тому конфлікт є явищем не тільки універсальним, а й таким, без якого суспільство нежиттєздатне. Г. Зіммель відмічав, що конфлікт є “формою соціалізації”. Він визначає конфлікт як феномен, призначення якого полягає у подоланні ситуації соціального дуалізму і досягненні своєрідної єдності, навіть якщо ця єдність здобувається знищенням однієї із сторін конфлікту. У цьому його позиція має багато схожого з Марксовим розумінням єдності і боротьби протилежностей. А докорінна відмінність між цими до певної міри подібними концепціями полягає в тому що Г. Зіммель заперечував економічні причини соціальних конфліктів, вважаючи їх виявом властивих людині інстинктів ворожості. “Для реального світу, – писав Р. Дарендорф, – необхідне перетинання різних поглядів, конфліктів, змін. Саме конфлікт і зміни дають людям свободу; без них свобода неможлива”. Діалектичний підхід до аналізу конфлікту переважає в сучасних зарубіжних дослідженнях та є основою конфліктології.

Важливим для розвитку теорії соціального конфлікту стало ХХ ст. Теорія соціального конфлікту набула особливої популярності у 60-70-х рр. і знайшла теоретичне обґрунтування у працях Р. Дарендорфа, Л. Козера, Дж. Рекса, Р. Коллінза та ін., відтіснивши традиційно впливові позитивістські течії і викликавши гостру полеміку у соціологічних школах, що спонукало до постановки низки нових проблем у соціологічній науці. Численні дослідження у галузях соціології, расових і міжнаціональних відносин, соціальної стратифікації, форм колективної поведінки довели плідність цієї парадигми й водночас обмеженість інших, які ігнорували важливість проблем влади, розподілу благ і суперечливості інтересів різних соціальних груп та інститутів у суспільстві.

Сформувавшись у руслі марксистської традиції, теорія соціального конфлікту згодом модифікувалась під впливом веберівських положень багатфакторності у соціальному аналізі, деїдеологізації та академічної аналітичності. На думку представників конфліктологічного підходу, вона володіє більшими пізнавальними можливостями, ніж класичний марксизм, завдячуючи дослідженню усього розмаїття шляхів і форм перетворення соціальної реальності, більш широкого спектра конфліктів, що їй притаманні. Вихідна теза цього підходу сформульована Дж. Рексом: “У

центр моделі системи як цілого покладений конфлікт між інтересами і цілями”. Конфліктність розглядається як універсальна риса соціальних взаємин. Звідси випливає завдання соціологічного аналізу: виявлення й пояснення “базової конфліктної ситуації”.

Теорія соціального конфлікту заявила себе як головна альтернатива позитивістському функціоналізмові в соціології: “соціології порядку” була протиставлена “соціологія конфлікту”, водночас проголошувалась необхідність створення іншої “гілки соціологічної теорії”, яка б більш адекватно відображала соціальне життя. Конфліктологія звернулася до багатьох дилем у соціальному теоретизуванні, яким приділялося мало уваги, зокрема, проблемам соціальної зміни і т. д. Ідеї теорії соціального конфлікту складались під впливом історико-культурних, суспільних та ідеологічних чинників 60-х рр. (масового демократичного, антимілітаристського руху в США, ідеологічне неприйняття апологетичного позитивізму, критики принципів раціоналізму й лібералізму, консерватизму в соціальній думці), надихалася закликами політичного радикалізму, соціально-філософського критицизму (ідеї Ч.Р. Міллза), послідовників франкфуртської школи, неомарксизму). У спільному конфліктологічному ракурсі суспільних явищ концепції мають помітні відмінності: у Л. Козера – це ствердження позитивних функцій конфліктів, альтернатива у межах того ж функціонального аналізу з використанням положень Г. Зіммеля і З. Фрейда, у Р. Дарендорфа – це обґрунтування панконфліктизму на основі ідей К. Маркса і М. Вебера із наголосом на перегляд Марксових поглядів на природу соціальних суперечностей у другій половині ХХ ст., у Дж. Рекса та Р. Коллінза – розробка тез теорії соціального конфлікту в універсалістській, абстрактній формі, обґрунтування цього підходу як теоретично-методологічного ґрунту “реального розгляду” сучасних соціальних інститутів та відносин.

Загальні тези теорії соціального конфлікту (конфліктологічний підхід) можна сформулювати так: в усіх соціальних системах можна знайти нерівномірний розподіл обмежених за кількістю цінних ресурсів; нерівний доступ до благ закономірно і неминуче породжує конфлікти інтересів різних частин системи; конфлікти інтересів рано чи пізно спричиняють відкрите зіткнення між тими, хто володіє, і тими, хто не володіє цінними ресурсами; конфлікти спричиняють необхідність реорганізації соціальної системи, створюючи нові форми нерівності, що в свою чергу слугуватиме поштовхом для нових конфліктів та змін і т. д.

У центрі аналітичної уваги прихильниками теорії соціального конфлікту поставлено особливий тип найпоширеніших соціальних процесів у суспільних процесах – конфлікти. Водночас не залишено без розгляду й те, що конфліктам передують чи йде слідом або існує паралельно з ними, – соціальну інтеграцію й кооперацію, конкретно-історичні параметри умов, які породжують чи сприяють усуненню конфліктів. Конфліктологам притаманний історичний масштаб аналізу моделі довгочасних змін, для них кардинальним залишається питання: як і чому виникають, розвиваються й змінюються певні типи суспільної організації? Термін “конфлікт” у площині

цього підходу дещо метафоричний. У ракурсі теорії соціального конфлікту вивчаються не лише драматичні події суспільного життя (революції, напруження, масові рухи, відкрита боротьба). Усі вони – тільки видимі прояви конфліктності, якою просякнута соціальна реальність. Суспільство характеризується домінуванням і підпорядкуванням інтересів різних його сегментів, соціальних груп та індивідів.

Теоретиками конфліктології ставиться завдання з'ясувати: як даний соціальний порядок, складений із суперництва інтересів, прагнень різних спільнот, верств та індивідів, функціонує та видозмінюється. Вони виходять з того, що боротьба інтересів завжди має місце в будь-якому суспільстві, завжди йде боротьба за успіх, першість вигоди, тобто в теорії соціального конфлікту головним предметом аналізу виступають суперечності соціальних процесів узагалі. Прихильники цього напрямку розробляють не лише власне теорію соціального конфлікту (хоча механізмам розгортання конфліктів, їхнім факторам, суб'єктам, основним параметрам і рисам приділяється значна увага), йдеться про теорії суспільної організації, моделі соціальної поведінки, про групову мотивацію, ціннісно-нормативну детермінацію способів життя, про пояснення історичних соціальних структур і інститутів, які склалися, про причини їх змін тощо.

Вважається, що найбільшим внеском у соціологічну теорію аналітиків цієї парадигми є конфліктологічне розуміння соціального порядку і суспільних взаємин людей, пояснення конфліктних процесів – їхніх причин, інтенсивності, тривалості та соціальних функцій, визначення ролі у соціальній динаміці. У їх дослідженнях зафіксована тенденція еволюції конфліктних протистоянь – від класових та міжнаціональних протиборств до суперництва культурних моделей життєдіяльності, ціннісних уподобань.

З 80-х років теорія соціального конфлікту трансформується у напрямі відходу від протиставлення структурному функціоналізмові, деїдеологізації, мікрорівневим дослідженням. У зв'язку з цим змінюється становище творців цього підходу в соціальній науці (передусім США) – вони завойовують академічний статус своїм теоретизуванням, посилюється їх тяжіння до синтезу свого підходу з іншими парадигмами, насамперед неофункціоналізмом.

Конфлікти завжди визначаються свідомістю й поведінкою людей, чи викликані вони незбіжністю індивідуальних і суспільних цінностей, незадоволеними надіями і сподіваннями тощо. В реальному конфлікті його учасники, виступаючи конфліктуючими сторонами, носіями свідомості, що відображають в загостреній емоційній формі суперечності, що виникають. Відносини супроводжуються негативними емоціями, здатними подавити здоровий сенс в адекватній оцінці наслідків конфлікту, що можуть значно перевищувати проблематичні вигоди від перемоги над опонентом. В об'єктивному історичному процесі конфлікт як соціальне явище може бути позитивним, продуктивним і, навпаки, в певних умовах – негативним, гальмуючим розвиток і деструктивним у ставленні до суб'єктів учасників протиборства. Соціально-політичні конфлікти, по суті, суперечності конфліктуючих свідомостей. Ось чому джерела наукового визначення

конфлікту йдуть від психології. Теорія біхевіоризму стала базою для вивчення в політичній науці соціального явища – конфлікту. Розкриття змісту механізмів і стимулів життєдіяльності людини, мотиви її участі в політиці, політичному процесі сприяли формуванню теорії конфлікту.

Список використаних джерел

1. Зарубежная политология: Словарь-справочник / Под ред. А.В. Миронова, П.А. Цыганкова. – М: Соц-полит. журн., Независимый открытый университет, 1998.-360с.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 193.
3. Дмитриев А.В. Конфликтология: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2000. –С. 61.
4. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.

Анотації

Парадигмальний підхід в конфліктології: постановка проблеми

В статті розглянуті істини, класичні основи і сучасні інтерпретації теорії соціальної конфлікту через парадигмальний підхід в психології. Зазначено, що в основі вчення про конфлікти лежать погляди Геракліта. Уже в античній філософії сформульовані етичні основи оправдання конфлікту. Сучасні теоретичні схеми визначаються положеннями про фрейдизм і неопрейдизм.

Ключевые слова: *конфлікт, конфліктологія, теорія соціальної конфлікту, парадигма, парадигмальний підхід.*

The paradigm approach in conflict management: problem statement

The article reveals the origins, classical principles and contemporary interpretations of the theory of social conflict through the paradigm approach in psychology. The article notes that Heraclitus views lay in basis of the theory of conflict. The ethical principles of conflict justification were formulated already in the ancient philosophy. Modern theoretical schemes are determined with the ideas of Freudianism and Neo-Freudianism.

Key words: *conflict, conflict management, theory of social conflict, paradigm, paradigm approach.*